

ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΑΥΓΗΤΙΔΟΥ, υπ. δρος Πολιτικών Επιστημών στο Α.Π.Θ.
athena.avgitidou@intellectum.org

Η περίοδος κρίσης είναι μια περίοδος συνειδητοποίησης και στοχασμού. Ειδικά όταν, όπως στην σημερινή συγκυρία, η κρίση είναι πολυεπίπεδη- όχι μόνο οικονομική αλλά και ηθική, πολιτισμική, πολιτική. Είναι μια περίοδος αμφισβήτησης ακόμα και για αυτούς που ήταν ή παραδόξως είναι ακόμη ταγμένοι στο «θρησκευτικό» δόγμα της ελεύθερης αγοράς.^[1] Τι είναι, όμως, αυτό που τίθεται υπό αμφισβήτηση; Είναι τα «χρυσά αγόρια» (golden boys) και η ανεξέλεγκτη χορήγηση στεγαστικών ενυπόθηκων δανείων ή ολόκληρο το ιδεολογικό οικοδόμημα της ελεύθερης αγοράς όπως αυτό νομιμοποιήθηκε θεωρητικά;

Αυτό που κρίνεται τώρα είναι η βιωσιμότητα του ίδιου του συστήματος που πέρασε στη συνείδηση μας ως κάτι φυσικό, α-ιστορικό, υπεράνω πολιτικής, ως κάτι δηλαδή μυθικό.^[2] Για να εξετάσει, λοιπόν, κανείς και να ερμηνεύσει τη σημερινή κρίση με ένα στοιχειωδώς «αλελογισμένο» τρόπο οφείλει να εκθρονίσει το σύστημα της ελεύθερης αγοράς (δηλαδή να απορρίψει την ιδέα ότι πρόκειται για ένα κυρίαρχο αναπόφευκτο σύστημα το οποίο τυχαίνει να συναντά κακοτοπιές) και να το απεκδύσει από κάθε μανδύα φυσικότητας, καθολικότητας, επιστημονικότητας και αιωνιότητας.

Τρεις είναι οι κυριότεροι μύθοι πάνω στους οποίους εδραιώθηκε το ιδεολόγημα της ελεύθερης αγοράς: ο άνθρωπος είναι ορθολογικό ον, η αόρατη χειρ ρυθμίζει την αγορά, η αγορά είναι αποδοτική. Η παρούσα μελέτη θα επικεντρωθεί σ' ένα από τα σημαντικότερα σφάλματα της οικονομικής θεωρίας, τον μύθο του ορθολογισμού,

Μια ιδεολογική

ΦΩΤΟ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΟΥΜΑΡΑΣ

☹️ Τρεις είναι οι κυριότεροι μύθοι πάνω στους οποίους εδραιώθηκε το ιδεολόγημα της ελεύθερης αγοράς: ο άνθρωπος είναι ορθολογικό ον, η αόρατη χειρ ρυθμίζει την αγορά, η αγορά είναι αποδοτική. ☹️

Μια ιδεολογική ΦΟΥΣΚΑ

ο οποίος αποτέλεσε τη βάση για τη σύλληψη τόσο της έννοιας του homo economicus όσο και της Υπόθεσης της Αποτελεσματικής Αγοράς. Τα αξιώματα σύμφωνα με τα οποία ο άνθρωπος ως ορθολογικός δρών αναζητά αποκλειστικά τη μεγιστοποίηση του κέρδους και η αγορά ως πεδίο οικονομικών συναλλαγών είναι πάντα ισορροπημένη, σωστή και άκρως αποδοτική κλονίστηκαν συθέμελα από την κρίση του 2008. Δεν αντιμετωπίζουμε, λοιπόν, μόνο μια χρηματοπιστωτική αλλά και μια ιδεολογική φούσκα.

Ο homo Economicus

Σύμφωνα με την κλασική οικονομική θεωρία, ο οικονομικός άνθρωπος είναι ορθολογικός και ενδιαφέρεται αποκλειστικά για το προσωπικό του συμφέρον. Η έννοια του homo economicus σκιαγραφήθηκε από τον Τζον Στιούαρτ Μίλ: «Η πολιτική οικονομία δεν αντιμετωπίζει ολόκληρη την ανθρώπινη φύση όπως αυτή διαμορφώθηκε από το κοινωνικό κράτος ή από τη συνολική συμπεριφορά του ατόμου στην κοινωνία. Αυτό που την ενδιαφέρει είναι ο άνθρωπος ως ένα ον που επιθυμεί την απόκτηση πλούτου και είναι ικανός να αξιολογεί τη συγκριτική αποτελεσματικότητα των μέσων για την κατάκτηση αυτού του στόχου».^[3]

Η έννοια αυτή, επίσης, συνδέεται συχνά με τις ιδέες των Άνταμ Σμιθ και Ντέιβιντ Ρικάρντο για τον άνθρωπο ως οικονομικό φορέα. Για τους διανοητές του 19ου αιώνα, ο άνθρωπος επιδιώκει το κέρδος και τείνει να συμμορφωθεί με τους κανόνες της οικονομικής λογικής. Η αναζήτηση του κέρδους μετατρέπεται σε εγγενές χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης και η τάση αυτή εξωτερικεύεται μ' ένα λόγο που προτάσσει ότι «Κάθε άνθρωπος είναι από τη φύση του επιρρεπής στην κερδοσκοπία.... Κανένας νόμος δεν υπερισχύει του κέρδους.... Το κέρδος είναι ο πυρήνας του κύκλου του εμπορίου».^[4]

Φυσικά το μοντέλο του homo economicus δέχθηκε σοβαρή κριτική από οικονομικούς ανθρωπολόγους όπως οι Marshall Sahlins,^[5] Karl Polanyi,^[6] Marcel Mauss,^[7] Maurice Godelier,^[8] οι οποίοι κατέδειξαν ότι στις παραδοσιακές κοινωνίες, οι άνθρωποι έπαιρναν αποφάσεις σχετικά με την παραγωγή και την ανταλλαγή αγαθών με βάση την αρχή της αμοιβαιότητας. Στις προ-καπιταλιστικές οικο-

νομίες το κίνητρο της παραγωγής δεν ήταν το ατομικό συμφέρον αλλά ο φόβος της κοινωνικής καταδίκης, του οστρακισμού και της απώλειας του κοινωνικού πρεστίτζ και της κοινωνικής θέσης.^[9] Μια από τις σπουδαιότερες ανακαλύψεις της σύγχρονης ιστορικής και ανθρωπολογικής έρευνας είναι ότι η οικονομική δραστηριότητα του ανθρώπου υπόκειται στις κοινωνικές του σχέσεις. Ο άνθρωπος δεν δρα με σκοπό να προστατεύσει το ατομικό του συμφέρον, αλλά την κοινωνική του θέση, τα κοινωνικά του αιτήματα, τους κοινωνικούς του πόρους.^[10] Στην πραγματικότητα κανείς δεν λειτουργεί τόσο ορθολογικά προσπαθώντας συνεχώς να μεγιστοποιήσει/ελαχιστοποιήσει «τις χρησιμότητες και μη χρησιμότητες» του, τα κέρδη και τα κόστη του. Και κανείς δεν οδηγείται στην απόφαση του αποκλειστικά με γνώμονα το τι θεωρεί χρήσιμο ή ωφέλιμο προσωπικά- οφείλει να επιλέξει μέσα στο προσιτό γι' αυτόν περιβάλλον, επηρεάζεται από το κοινωνικό σύνολο, οι προτιμήσεις του αντανακλούν ένα πλήθος κοινωνικών επιρροών λίγο ως πολύ τυχαίων από «οικονομική» άποψη.^[11]

Σύμφωνα με τον Μπουρντιέ, τα άτομα στην οικονομική δραστηριότητα τους φέρουν μαζί τους τις «οικονομικές συνήθειές» τους ("economic habitus"), οι οποίες συνδέουν τις μελλοντικές πράξεις τους με την εμπειρία του παρελθόντος. Η ιδέα του homo economicus περιγράφει για τον Μπουρντιέ, «ένα είδος ανθρωπολογικού κτήνους». Γι' αυτό και ο άνθρωπος στην οικονομική του δραστηριότητα δεν συμπεριφέρεται με ορθολογικό αλλά με λογικό τρόπο.^[12]

Επίσης, οικονομολόγοι, όπως οι Thorstein Veblen,^[13] John Maynard Keynes,^[14] Israel Kirzner,^[15] Herbert Simon,^[16] άσκησαν κριτική στην έννοια του homo economicus ως ένα φορέα που έχει άσφογη γνώση των μακροοικονομικών και μπορεί να παίρνει αποφάσεις προβλέποντας το μέλλον. Οι παράγοντες που καθορίζουν την διαδικασία λήψης αποφάσεων είναι η αβεβαιότητα και η περιορισμένη ορθολογικότητα. Επομένως, η ιδέα του ορθολογικού ατόμου που είναι πλήρως ενημερωμένο για όλες τις συνθήκες που επηρεάζουν τις αποφάσεις του, που κατέχει με άλλα λόγια την τέλεια γνώση, δεν συναντάται στην πραγματική οικονο-

μική δραστηριότητα.

Παρόλο που ο homo economicus είναι απλά ένα μοντέλο- ένας ιδεότυπος χωρίς ρεαλιστική βάση, αποτέλεσε το θεμέλιο των υποθέσεων που κυριάρχησαν στα ορθόδοξα οικονομικά. Πράγματι, το μεγαλύτερο επίτευγμα του καπιταλισμού σε συμβολικό επίπεδο ήταν η ανθρωπολογική μετάλλαξη: η καταστροφή των προγενέστερων κοινωνικών σημασιών και η δημιουργία του homo economicus που καθοδηγείται από το οικονομικό κίνητρο και τείνει να υποκαταστήσει όλα τα άλλα.¹²⁷

Η υπόθεση της αποτελεσματικής αγοράς

Μετά την Μεγάλη Ύφεση κατά τη δεκαετία του 1930, η οποία προκάλεσε την πλήρη απαξίωση τόσο των ορθόδοξων οικονομολόγων όσο και των ελεύθερων αγορών, ο μύθος του ορθολογισμού αναβίωσε κατά τη δεκαετία του 1970. Η Σχολή του Σικάγο υπήρξε η Μέκκα της διανόησης για θέματα που αφορούσαν την οικονομία της ελεύθερης αγοράς. Με δημοφιλέστερο εκπρόσωπο τον Μίλτον Φρίντμαν, οι καθηγητές του Πανεπιστημίου του Σικάγο υποστήριξαν ότι η θεωρία του Κέινς, που έδινε έμφαση στη σημασία της κρατικής παρέμβασης στις αγορές, αποδείχθηκε αποτυχημένη. Σύμφωνα με τους ίδιους, τα κεφάλαια ήταν προτιμότερο να διαχειρίζονται από τις αγορές παρά από τους γραφειοκράτες. Η ρητορική που επικρατούσε ήταν η εξής: Οι αγορές γνωρίζουν καλύτερα. Έχουν τη δυνατότητα να διαχέουν τον κίνδυνο. Συγκεντρώνουν και διαδίδουν τις πληροφορίες. Ρυθμίζουν παγκόσμια οικονομικά ζητήματα με τέτοια ταχύτητα και αποφασιστικότητα που καμιά κυβέρνηση δεν μπορεί να πετύχει.¹²⁸

Από το Πανεπιστήμιο του Σικάγο και πιο συγκεκριμένα από τον οικονομολόγο Eugene Fama συγκροτήθηκε η θεωρία που είναι γνωστή ως «Υπόθεση της Αποτελεσματικής Αγοράς» (Efficient Market Hypothesis, EMH).¹²⁹ Πρόκειται για μια θεωρία σύμφωνα με την οποία οι τρέχουσες αξίες των τιμών των μετοχών, αντικατοπτρίζουν κάθε σχετική και διαθέσιμη πληροφορία με ακριβή και άμεσο τρόπο. Σύμφωνα με την υπόθεση, αυτό συμβαίνει λόγω της ύπαρξης ενός μεγάλου αριθμού επενδυτών που σκέπτονται και

δρουν ορθολογικά και ανταγωνιστικά, μεγιστοποιώντας τη χρησιμότητά τους και προσπαθώντας να προβλέψουν τις μελλοντικές τιμές των αξιογράφων των χαρτοφυλακίων τους.

Αυτό, επομένως, που διακηρύσσει η υπόθεση είναι ότι οι χρηματιστηριακές αγορές είναι έντονα ανταγωνιστικές και απαρτίζονται από ένα πλήθος ορθολογικών και πληροφορημένων επενδυτών οι οποίοι επιδιώκουν την αγορά μετοχών σε χαμηλή τιμή και την πώλησή τους σε μια υψηλότερη, μεγιστοποιώντας το κέρδος τους. Σύμφωνα με την υπόθεση των αποτελεσματικών αγορών, οι μεταβολές των χρηματιστηριακών τιμών είναι αποτέλεσμα νέων ειδήσεων και δεν εξαρτώνται από κανέναν άλλο παράγοντα, όπως η ψυχική διάθεση του επενδυτικού κοινού (αισιοδοξία, απαισιοδοξία, φόβος, απληστία), η οποία δε μπορεί να τις επηρεάζει.

Βασικότερη από τις υποθέσεις της θεωρίας είναι αυτή που υποδεικνύει ότι οι επενδυτές δρουν ορθολογικά, αποσκοπούν στη μεγιστοποίηση της χρησιμότητάς τους και έχουν «ορθολογικές προσδοκίες» τις οποίες αναπροσαρμόζουν όταν λαμβάνουν καινούργια πληροφόρηση, γνωρίζοντας συλλογικά τη σημασία κάθε διαθέσιμης πληροφορίας. Οι ορθολογικοί επενδυτές δεν κάνουν συστηματικά λάθος στις εκτιμήσεις τους. Ακόμη και στην περίπτωση λανθασμένων επιλογών, αυτές οι επιλογές γίνονται τυχαία και δεν έχουν αντίκτυπο στην ισορροπία της αγοράς. Με άλλα λόγια, ακόμα και αν οι επενδυτές κάνουν λάθος, η αγορά είναι πάντα σωστή.¹²⁰

Η Υπόθεση της Αποτελεσματικής Αγοράς η οποία αποτέλεσε το δόγμα της οικονομικής επιστήμης από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 άρχισε να δέχεται σοβαρά πλήγματα όταν αναδύθηκε η οικονομική ψυχολογία με σημαντικούς εκπροσώπους τον Richard H. Thaler¹²¹ από το πανεπιστήμιο του Σικάγο και τον Robert J. Shiller¹²² από το πανεπιστήμιο του Γέιλ, οι οποίοι έδειξαν ότι η μαζική ψυχολογία, η συμπεριφορά του κοπαδιού και τα ανθρώπινα συναισθήματα έχουν τεράστια επιρροή στις τιμές των μετοχών, υπονοώντας ότι τελικά η αγορά δεν είναι και τόσο αποδοτική. Σύμφωνα με την οικονομική ψυχολογία, η συμπεριφορά του ανθρώπου δεν είναι ούτε ορθολογική ούτε μηχανική, αλλά μάλλον νευρωτική. Ο

☹️ **Μια από τις σπουδαιότερες ανακαλύψεις της σύγχρονης ιστορικής και ανθρωπολογικής έρευνας είναι ότι η οικονομική δραστηριότητα του ανθρώπου υπόκειται στις κοινωνικές του σχέσεις.** ☹️

Μια ιδεολογική ΦΟΥΣΚΑ

άνθρωπος τείνει να ακολουθεί το πλήθος, δεν καταφέρνει πάντα να προγραμματίσει το μέλλον του και κάνει πολύ συχνά λάθη. Αξίζει να παραθέσουμε απόσπασμα από συνέντευξη του Ρίτσαρντ Χ. Θάλερ στην Financial Times: «τα ορθόδοξα οικονομικά υποθέτουν ότι οι άνθρωποι είναι άκρως ορθολογικοί, υπερ-ορθολογικοί και χωρίς συναισθήματα. Έχουν την ικανότητα να υπολογίζουν όπως ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής και δεν αντιμετωπίζουν κανένα πρόβλημα αυτοελέγχου... Οι πραγματικοί άνθρωποι δεν λειτουργούν έτσι». [23] Αυτό που έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον είναι ότι η νέα γενιά των οικονομολόγων που διακήρυξε την κυρίαρχη πεποίθηση ότι η αγορά είναι ορθολογική και αποτελεσματική επιχείρησε να επιστημονικοποιήσει, δηλαδή να χρησιμοποιήσει τα μαθηματικά για να αποδείξει τις υποθέσεις της. Πιο συγκεκριμένα, η Υπόθεση της Αποτελεσματικής Αγοράς αποτελεί πεδίο εφαρμογής των σύγχρονων εργαλείων της οικονομετρικής επιστήμης και το «υπόδειγμα του τυχαίου περιπάτου» είναι η συνήθης μαθηματική έκφραση της παραπάνω γενικής υπόθεσης. Μάλιστα, η συχνότητα της χρήσης μαθηματικών στην οικονομική επιστήμη κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα μπορεί να διαπιστωθεί στον συνολικό αριθμό σελίδων που δημοσιεύονταν κάθε χρόνο στα σημαντικότερα περιοδικά αυτού του πεδίου. [24]

Το γεγονός αυτό έχει τεράστια σημασία διότι η αξίωση της επιστημονικότητας αποδίδει μια νομιμοποιητική βάση στη θεωρία, μια θεωρία που δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αποτέλεσε οδηγό κυβερνητικής οικονομικής πολιτικής και δεν παρέμεινε στο στενό πλαίσιο της ακαδημαϊκής κοινότητας. Τα σύγχρονα ορθόδοξα οικονομικά αντλούν νομιμοποίηση από την Επιστήμη. Σύμφωνα με τον Μίλγκραμ, ο οποίος ασχολήθηκε ακριβώς με τις συνθήκες και τους όρους υπακοής των ανθρώπων στην εξουσία, αυτό που εγγυάται ότι η διαταγή θα ληφθεί σοβαρά υπόψη και δεν θα δεχθεί αντίσταση είναι το ότι παρουσιάζεται ως μέρος μιας επιστημονικής διαδικασίας. Οτιδήποτε λαμβάνει χώρα στο πείραμα απαγορεύεται και νομιμοποιείται από την Επιστήμη. [25] Όπως το θέτει ο Μίλγκραμ, «η ιδέα της επιστήμης και η αποδοχή της παρέχει την πρωταρχική ιδεολογική νομιμοποίηση του πειράματος». [26]

Φυσικά, η όλο και αυξανόμενη χρήση μαθηματικών στην οικονομική επιστήμη προκάλεσε την κριτική σημαντικών οικονομολόγων (Friedrich Hayek, [27] John Maynard Keynes [28]) που θεωρούσαν ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί να συστηματοποιηθεί και να ερμηνευθεί με την γλώσσα των μαθηματικών. Η κριτική που ασκήθηκε στην μαθηματοποίηση των οικονομικών έδωσε έμφαση κυρίως στα εξής σημεία: τα αξιώματα των οικονομικών μαθηματικών δεν ανταποκρίνονται στην πραγματική συμπεριφορά του ανθρώπου, ο αριθμός των εμπειρικά δοκιμασμένων υποθέσεων των οικονομικών μαθηματικών είναι μικρός σε σχέση με τον όγκο της μαθηματικής οικονομικής ανάλυσης, μεγάλο μέρος των οικονομικών δεν είναι φυσικά ποσοτικό και ως εκ τούτου δεν προσφέρεται για μαθηματική ανάλυση, η μετάφραση των οικονομικών διαδικασιών από μια φυσική γλώσσα στην γλώσσα των μαθηματικών είναι ανόητη και αθέμιτη, δεν υπάρχει αντικειμενικός τρόπος για να υπολογισθεί το αν τα μαθηματικά οικονομικά είναι περισσότερο ακριβή από τα οικονομικά που δεν χρησιμοποιούν μαθηματικά, και τέλος λόγω όλων των παραπάνω τα μαθηματικά δεν αποτελούν αναγκαία συνθήκη για την κατανόηση του πραγματικού κόσμου αλλά υπηρετούν άλλους σκοπούς. [29]

Η πιο πρόσφατη κίνηση ενάντια στην τάση μαθηματοποίησης και τον συνακόλουθο περιορισμό των εναλλακτικών μεθόδων προσέγγισης των οικονομικών ζητημάτων ξεκίνησε το 2000 με μια ηλεκτρονική διακήρυξη ότι τα νεοκλασικά οικονομικά, ή τουλάχιστον η ανεξέλεγκτη εφαρμογή τους στη διδασκαλία και την έρευνα, κατέληξε να είναι «αυτιστική». Οι φοιτητές ονόμασαν το κίνημα τους "Post-Autistic Economics" και σύντομα προκάλεσαν ένα εθνικό διάλογο στη Γαλλία. Περίπου διακόσιοι Γάλλοι οικονομολόγοι χαιρέτησαν αυτή τη διαμαρτυρία η οποία κατήγγειλε τα οικονομικά ως ένα φανταστικό κόσμο που ήταν βυθισμένος σε «παθολογικά» ψευτοεπιστημονικά μαθηματικά και εναντιώθηκαν στην ορθολογιστική «μυθιστοριογραφία» των ορθόδοξων οικονομικών διότι αγνοεί τους παράγοντες που συχνά καθορίζουν την συμπεριφορά του homo economicus. Οι ιδέες των «ετερόδοξων» οικονομολόγων κοινοποιήθηκαν συλλογικά μέσω του περιοδικού

ΦΩΤΟ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΟΥΜΑΡΑΣ

“Μια ολόκληρη γενιά ορθόδοξων οικονομολόγων αποδέχθηκε με σχεδόν θρησκευτική ευλάβεια μια θεωρία η οποία έχει ένα θεμελιώδες λάθος στον πυρήνα της: το αξίωμα του ορθολογισμού.”

Μια ιδεολογική ΦΟΥΣΚΑ

Post-Autistic Economics Review (<http://www.paecon.net>).^[30] Τον Ιούνιο του 2001, 75 οικονομολόγοι από 22 χώρες συναντήθηκαν στο Κάνσας και συνέταξαν την Πρόταση του Κάνσας (Kansas City Proposal),^[31] η οποία κατέκρινε το γεγονός ότι τα ορθόδοξα οικονομικά παραμερίζουν τις πολιτισμικές, κοινωνικές, πολιτικές, ηθικές και ιστορικές διαστάσεις της οικονομικής δραστηριότητας.^[32]

Η χρήση μαθηματικών μοντέλων μπορεί βεβαίως να αποδειχθεί χρήσιμη αλλά, όπως το θέτει ο ιστορικός της οικονομικής σκέψης, Geoff Harcourt, «πρέπει πρώτα να θέσουμε την οικονομική πλευρά ενός ζητήματος και μετά να εξετάσουμε αν κάποια μορφή μαθηματικών μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την επίλυση των προβλημάτων που ανακύπτουν».^[33] Ο οικονομολόγος και μαθηματικός Edward E. Leamer συμφωνεί: «Οι σημαντικοί οικονομολόγοι ασχολήθηκαν με αυτή την επιστήμη διότι ενδιαφέρονταν για τα κοινωνικά προβλήματα και εκλάμβαναν τα οικονομικά ως ένα εργαλείο για να αντιμετωπισθούν και να λυθούν αυτά τα προβλήματα». «Αλλά η επιστήμη υπόκειται σε όλο και περισσότερα μαθηματικά μοντέλα. Ο μαθηματικός δεν ενδιαφέρεται για το πρόβλημα. Ενδιαφέρεται για το βαθμό δυσκολίας της απόδειξης ή για τη φύση του θεωρήματος. Αυτά τα συστήματα αξιών είναι αποδεκτά στα μαθηματικά αλλά καταστροφικά για τα οικονομικά».^[34]

Ο Jeremy Grantham, ένας από τους σημαντικότερους βρετανούς επενδυτές δήλωσε ότι «εξαιτίας της επιθυμίας τους για μαθηματική τάξη και κομψά μοντέλα, το οικονομικό οικοδόμημα υποτίμησε τον ρόλο της κακής συμπεριφοράς»- για να μην αναφέρουμε τις «εκρήξεις παραλογισμού».^[35] Ο Νεύτωνας το θέτει με τον πιο εύστοχο τρόπο: Είναι πιο δύσκολο να μοντελοποιήσει κανείς την ανθρώπινη τρέλα παρά την κίνηση των πλανητών.

Η σημαντικότερη διαφορά ανάμεσα στις θετικές επιστήμες και την οικονομική επιστήμη είναι η σχετικότητα των εννοιών, των εξισώσεων και των εμπειρικών δεδομένων. Τα κλασικά οικονομικά εδραιώθηκαν πάνω σε πολύ ισχυρές υποθέσεις οι οποίες πολύ γρήγορα μετατράπηκαν σε αξιώματα.^[36] Το πιο επικίνδυνο, όμως, είναι ότι αυτές οι βεβαιότητες αντικατέστησαν ακόμα και την εμπειρική παρατήρηση. Σε αντίθεση με τους οικονομολόγους, οι

θετικοί επιστήμονες είναι πάντα καχύποπτοι για τα αξιώματα και τα μοντέλα τους. Αν η εμπειρική παρατήρηση δεν είναι συμβατή με το μοντέλο τότε αυτό είτε αγνοείται είτε διορθώνεται. Δυστυχώς τέτοιου είδους υγιείς επιστημονικές επαναστάσεις δεν έχουν συμβεί στην οικονομική επιστήμη στο πλαίσιο της οποίας οι ιδέες έχουν παγιωθεί και έχουν πάρει τη μορφή δογμάτων που «κυριεύουν» τόσο τους ακαδημαϊκούς όσο και τους φορείς λήψης αποφάσεων των κυβερνήσεων και των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων.

Συμπέρασμα

Μια ολόκληρη γενιά ορθόδοξων οικονομολόγων αποδέχθηκε με σχεδόν θρησκευτική ευλάβεια μια θεωρία η οποία έχει ένα θεμελιώδες λάθος στον πυρήνα της: το αξίωμα του ορθολογισμού. Αν, όμως, οι άνθρωποι ακολουθούσαν συγκεκριμένα αξιώματα ορθολογικότητας, θα έπρεπε να χρησιμοποιούν και να ανταποκρίνονται ορθολογικά σε κάθε διαθέσιμη πληροφορία, να κάνουν όλους τους απαραίτητους υπολογισμούς και να γνωρίζουν όλες τις πιθανότητες όλων των νοητών μελλοντικών γεγονότων. Και, φυσικά, αν οι οικονομικοί φορείς συμπεριφέρονταν με ορθολογικό τρόπο, τότε δεν θα υπήρχε περιθώριο για φούσκες- δηλαδή ανορθολογικές αντιδράσεις της αγοράς.^[37]

Η πληροφορική φούσκα και η πρόσφατη φούσκα στην αγορά ακινήτων η οποία άνοιξε έναν κύκλο αποτυχιών της οικονομικής θεωρίας και πρακτικής - το κλείσιμο του οποίου δεν διαφαίνεται ακόμα στον ορίζοντα- πλήττουν την υποτιθέμενη παντογνωσία και αποτελεσματικότητα της ελεύθερης αγοράς αποδεικνύοντας περίτρανα ότι οι αγορές δεν είναι αποδοτικές, οι άνθρωποι τείνουν να εστιάζουν την προσοχή τους στο βραχυπρόθεσμο και όχι στο μακροπρόθεσμο μέλλον, τα λάθη τους ενισχύονται από την κοινωνική πίεση και τη λογική του κοπαδιού και όλα αυτά τελικά οδηγούν σε μια κατάσταση συλλογικής ανορθολογικότητας, πανικού και χρεοκοπίας.^[38] Οι ελεύθερες αγορές είναι άγριες αγορές. Είναι ανόητο να διερευνά κανείς σημάδια ορθολογισμού στους φορείς και τις λειτουργίες τους.

- [1] Για μια αναλυτικότερη προσέγγιση στο ζήτημα της σχέσης οικονομίας και θρησκείας, βλ. Robert H. Nelson, *Economics as Religion: From Samuelson to Chicago and Beyond*, Pennsylvania State University Press, 2002.
- [2] Ρολάν Μπάρτ, *Μυθολογίες. Μάθημα*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1979.
- [3] John Stuart Mill, *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, 2nd ed. Longmans, Green, Reader & Dyer, London, 1874, p. 97. Ηλεκτρονικά διαθέσιμο: <http://socserv.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/mill/Questions.pdf>
- [4] Heilbroner Robert L. *Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου*, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2000, σελ. 51 και 453.
- [5] Marshall Sahlins, "The original affluent society" στο Marshall Sahlins, *Stone Age Economics*, Routledge, London, 2003, pp. 1-40
- [6] Καρλ Πολάνυι, *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, εκδόσεις Νησίδες, 2001, μετάφραση Κώστα Γαλανάκη
- [7] Marcel Mauss, *The Gift, The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, Routledge, London, 2006
- [8] Maurice Godelier, *The Enigma of the Gift*, University Of Chicago Press, Chicago, 1999
- [9] A. J. H. Latham, Karl Polanyi: Some Observations, University College of Swansea, International History Seminar, Institute of Historical Research, σελ. 2-3
Εκτενέστερες περιγραφές της λειτουργίας των προ-καπιταλιστικών οικονομιών μπορεί να βρει κανείς στο έργο του Καρλ Πολάνυι, Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg, Harry W. Pearson, *Trade and markets in early empires: Economies in history and theory*, Free Press, 1957, Καρλ Πολάνυι, *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, και του Bronisław Kasper Malinowski, Bronisław Malinowski, *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*, George Routledge & Sons, 1922.
- [10] Allan Carlson, *The Problem of Karl Polanyi*, *The Intercollegiate Review*, 2006, σελ. 6. Καρλ Πολάνυι, *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, σελ. 57.
- [11] Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η «ορθολογικότητα» του καπιταλισμού*, εκδόσεις Ύψιλον, Αθήνα, 1997, σελ. 38.
- [12] Neil J. Smelser, Richard Swedberg, *The handbook of economic sociology*, Princeton University Press, 2nd edition, 2005, σελ. 18.
- [13] Thorstein Veblen, «Why is Economics not an Evolutionary Science?» *Quarterly Journal of Economics*, vol. 12, 1898, *The Theory of the Leisure Class* (1899).
- [14] John Maynard Keynes, 2006. *A Treatise on Probability*, Cosimo, Inc. New York, NY, Chapter XXVI, "The Application of Probability to Conduct," 313.
- [15] Israel Kirzner, 1973, *Competition and Entrepreneurship*, University of Chicago Press, Chicago, IL, Chapter 2, "The Entrepreneur," 30-87.
- [16] Herbert Simon, 1984, *Models of Bounded Rationality, V. I*, *Economic Analysis and Public Policy*, The MIT Press, Cambridge, MA.
- [17] Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η «ορθολογικότητα» του καπιταλισμού*, εκδόσεις Ύψιλον, Αθήνα, 1997, σελ. 30-31.
- [18] Paul Krugman, "Who was Milton Friedman", *The New York Review of Books*, February 15, 2007.
Τα σημαντικότερα έργα στα οποία εκφράζονται οι κυριότερες απόψεις του Φρίντμαν για την ελεύθερη αγορά είναι: Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, University Of Chicago Press, 1962. Milton Friedman, Rose D. Friedman, *Ελεύθερος να διαλέξεις*, εκδ. Ευρωεκδοτική, Αθήνα, 1980.
- [19] Για μια αναλυτική περιγραφή του όρου βλ., Eugene Fama, "Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work", *Journal of Finance* 25 (2), 1970, pp. 383-417. Eugene Fama, «The Behavior of Stock Market Prices», *Journal of Business* 38, 1965, pp. 34-105. Paul Samuelson, «Proof That Properly Anticipated Prices Fluctuate Randomly», *Industrial Management Review* 6, 1965, pp. 41-49.
- [20] Joe Nocera, "Poking Holes in a Theory on Markets", *The New York Times*, June 5, 2009.
- [21] Richard H. Thaler, *The Winner's Curse: Paradoxes and Anomalies of Economic Life*, Princeton University Press, Princeton, 1964. Richard H. Thaler, *Quasi Rational Economics*, Russell Sage Foundation, New York, 1994
- [22] Robert J. Shiller, *Market Volatility*, MIT Press, 1990. Shiller Robert, George Akerlof, *Animal Spirits*, Princeton University Press, Princeton, 2009
- [23] David Orrell, *Economyths: ten ways economics gets it wrong*, John Wiley & Sons Canada, Canada, 2010, p. 111. Παραπομπή στην συνέντευξη: «Long View Part 3, "Real people" economics», *Financial Times* (online video), 29 April 2009.
- [24] Gerard Debreu, "The Mathematization of Economic Theory", *American Economic Review*, March 1991, Vol. 81 No.1, p.1-7. Από το 1933, την χρονολογία που άρχισαν να εκδίδονται μέχρι το 1959, αυτά τα περιοδικά ήταν το *Econometrica* και το *Review of Economic Studies*, και τα περιεχόμενα τους μας λένε για την μείωση από ένα υψηλό επίπεδο άνω των 700 σελίδων το 1935 σε ένα χαμηλότερο επίπεδο κάτω των 400 σελίδων το 1943 και 1944. Αλλά το 1944 σηματοδότησε την απαρχή μιας περιόδου εκρηκτικής ανάπτυξης κατά την οποία το *Econometrica* και το *Review of Economic Studies* συνδέθηκαν το 1960 με το *International Economic Review*, το 1969 με το *Journal of Economic Theory* και το 1974 με το *Journal of Mathematical Economics*. Το 1977, αυτά τα πέντε περιοδικά συνολικά εξέδιδαν πάνω από 5.000 σελίδες. Κατά την περίοδο 1944-1977, τα περιεχόμενα σχεδόν διπλασιάζονταν κάθε εννέα χρόνια.
- [25] Yannis Stavrakakis, "Peripheral Vision: Subjectivity and the Organized Other: Between Symbolic Authority and Fantasmatic Enjoyment", *Organization Studies*, 29(7), 2008, 1037-59.
- [26] Stanley Milgram, *Obedience to authority*, Harpercollins, New York, 1974, p. 142
- [27] Friedrich Hayek, "The use of knowledge in society", *The American Economic Review*, 35 (4), September 1945, pp. 519-530.
- [28] Τζον Μείναντ Κέυνς, *Η γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος*, 297.
- [29] Clive Beed, Owen Kane, «What Is the Critique of the Mathematization of Economics?», *Kyklos* 44 (4), 1991, p. 583.
- [30] Στα τεύχη του 2001 υπάρχει τεράστιο υλικό που συνοδεύει όλη την τάση για αλλαγή μεθόδου ανάλυσης της οικονομίας. Παραθέτω κάποιους από τους ενδεικτικότερους τίτλους των άρθρων: André Orléan, "Humility in Economics", Edward Fullbrook, "Real Science is Pluralist", Tony Lawson, "Back to Reality", The Cambridge 27, "Opening Up Economics", Paul Ormerod, "Beyond Criticism", Steve Keen, "Economists Have No Ears", Ben Fine, "An Extraordinary Discipline", Michael A. Bernstein, "Rethinking Economics in 20th-Century America", Jason Potts και John Nightingale, "An Alternative Framework for Economics".
- [31] An International Open Letter to all economics departments, "The Kansas City Proposal", 13 August 2001. «Το πεδίο της οικονομικής ανάλυσης θα πρέπει να επεκταθεί έτσι ώστε να συμπεριλαμβάνει τα παρακάτω: μια ευρύτερη σύλληψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς, την αναγνώριση του πολιτισμού, την εξέταση της ιστορίας, μια νέα θεωρία της γνώσης, μια εμπειρική βάση, διευρυμένες μέθοδοι, διεπιστημονικός διάλογος.
- [32] Peter Monaghan, "Taking On 'Rational Man'", *The Chronicle of Higher Education*, January 24, 2003
- [33] Geoff Harcourt, "A Good Servant but a Bad Master", *Post-autistic Economics Review*, Issue no. 6, 8 May 2001
- [34] Peter Monaghan, "Taking On 'Rational Man'", *The Chronicle of Higher Education*, January 24, 2003
- [35] Joe Nocera, "Poking Holes in a Theory on Markets", *The New York Times*, June 5, 2009
- [36] JP Bouchaud, "Economics needs a scientific revolution", *Real-world economics review*, issue no. 48, 2008
- [37] Shiller Robert, George Akerlof, *Animal Spirits*, Princeton University Press, Princeton, 2009, p. 12
- [38] JP Bouchaud, "Economics needs a scientific revolution", *Real-world economics review*, issue no. 48, 2008